

PEDAGOGIK YONDASHUVLAR ORQALI YOSHLARDA O'ZGALAR MANFAATINI USTUN QO'YISH KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISH

Umarova Marhamat Xayrullayevna

NamDU mustaqil tadqiqotchisi

Annotatsiya: *Ushbu maqolada yosh avlodda o'zgalar manfaatini ustun qo'yish (altruizm) kompetensiyalarini shakllantirishning dolzarbligi va bunga ta'sir qiluvchi pedagogik yondashuvlar atroflicha tahlil qilinadi. Maqolada o'zgalar manfaatini ustun qo'yishning pedagogik-psixologik mohiyati, uning tarkibiy qismlari hamda zamonaviy jamiyatda ushbu kompetensiyaning shaxs va jamiyat rivojlanishidagi ahamiyati asoslab berilgan. Pedagogik texnologiyalar, interfaol o'qitish metodlari, o'qituvchining shaxsiy namunasi, maktab muhiti va sinfdan tashqari ishlarning bu kompetensiyani rivojlantirishdagi o'rni ko'rib chiqiladi. Maqola yoshlarda ijtimoiy mas'uliyat, empatiya va faol fuqarolik pozitsiyasini shakllantirishga qaratilgan amaliy tavsiyalar bilan yakunlanadi.*

Kalit so'zlar: *O'zgalar manfaatini ustun qo'yish, altruizm, kompetensiya, pedagogik yondashuvlar, yoshlar, empatiya, ijtimoiy mas'uliyat, hamkorlik, axloqiy tarbiya, XXI asr ko'nikmalari.*

Kirish. Hozirgi globallashuv davrida insoniyat oldida turgan eng muhim vazifalardan biri – tez o'zgaruvchan dunyoda yashashga qodir, nafaqat o'ziga, balki o'zgalarga ham g'amxo'rlik qiluvchi, ijtimoiy mas'uliyatli va insonparvar shaxslarni tarbiyalashdir. Raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi va axborot oqimining shiddati ba'zan yoshlar orasida individualizm, xudbinlik va o'zgalar muammolariga befarqlik tendensiyalarini keltirib chiqarishi mumkin. Bunday sharoitda, yoshlarda o'zgalar manfaatini ustun qo'yish (altruizm) kompetensiyalarini rivojlantirish ta'lim tizimining ustuvor yo'nalishlaridan biriga aylanmoqda.

O'zgalar manfaatini ustun qo'yish nafaqat shaxsning axloqiy kamolotini ta'minlaydi, balki jamiyatda o'zaro ishonch, hamkorlik va totuvlikni mustahkamlashga xizmat qiladi. Bu kompetensiya shaxsning ijtimoiy muhitga moslashuvini yaxshilab, uning jamiyatda faol ishtirok etishiga zamin yaratadi. Ushbu maqolaning maqsadi – pedagogik yondashuvlar orqali yoshlarda o'zgalar manfaatini ustun qo'yish kompetensiyalarini rivojlantirishning nazariy asoslari va amaliy mexanizmlarini tahlil qilishdan iborat.

1. O'zgalar manfaatini ustun qo'yish (altruizm) – bu shaxsning o'z shaxsiy manfaatlaridan voz kechib, boshqa insonlarning farovonligi, xavfsizligi va ehtiyojlari uchun harakat qilishga bo'lgan moyilligi va qobiliyatidir. U insonparvarlikning eng

yuksak ko'rinishlaridan biri bo'lib, mehr-oqibat, fidoyilik, hamdardlik (empatiya) va mas'uliyatni o'z ichiga oladi.

Ushbu mavzuda biz "fazilat" emas, balki "kompetensiya" atamasini ishlatishimizning sababi shundaki, o'zgalar manfaatini ustun qo'yish nafaqat tug'ma xislat yoki shaxsiy sifat, balki o'rganiladigan, shakllantiriladigan va amaliyotda qo'llaniladigan ko'nikmalar yig'indisidir. Kompetensiya deganda, shaxsning muayyan faoliyatni bajarish uchun zarur bo'lgan bilim, ko'nikma, malaka va shaxsiy sifatlarning o'zaro uyg'unligi tushuniladi. O'zgalar manfaatini ustun qo'yish kompetensiyasining tarkibiy qismlari quyidagilardir:

- Empatiya (hamdardlik): Boshqa insonning hissiy holatini tushunish va his qila olish qobiliyati. Bu altruistik xatti-harakatlar uchun asosiy turtki hisoblanadi.
- Ijtimoiy mas'uliyat: Jamiyat oldidagi o'z burchini anglash, ijtimoiy muammolarga befarq bo'lmaslik va ularni hal qilishga hissa qo'shish istagi.
- Hamkorlik: Boshqalar bilan umumiy maqsad yo'lida samarali ishlash, bir-birini qo'llab-quvvatlash va umumiy muvaffaqiyatga intilish.
- Muammolarni hal qilish: O'zgalar yoki jamiyat duch kelgan muammolarni aniqlash, ularning sabablarini tahlil qilish va yechimlar topishga qaratilgan amaliy ko'nikma.

Qabul qilish: Murakkab vaziyatlarda axloqiy tamoyillarga asoslangan holda to'g'ri qarorlar qabul qila olish.

- Tashabbuskorlik: O'zgalarga yordam berish uchun mustaqil ravishda harakatni boshlash va uni amalga oshirishga intilish.

Bu kompetensiya yoshlar uchun quyidagi sabablarga ko'ra juda muhimdir:

- Ijtimoiy moslashuv: Jamiyatga faol integratsiyalashuv, tengdoshlar va kattalar bilan samarali muloqot o'rnatish.
- Konfliktlarni hal qilish: Ziddiyatli vaziyatlarda tushunish va kelishuvga erishish qobiliyati.
- Shaxsiy rivojlanish: Ma'naviy-axloqiy kamolot, o'z-o'zini anglash va qadriyatlar tizimini mustahkamlash.
- Kelajak liderligi: Jamiyat muammolarini hal etuvchi, jamoani birlashtiruvchi va ijobiy o'zgarishlarga undovchi yetakchilarni shakllantirish.

2. Kompetensiyani rivojlantirishning pedagogik yondashuvlari va mexanizmlari

O'zgalar manfaatini ustun qo'yish kompetensiyasini rivojlantirish kompleks va tizimli pedagogik yondashuvlarni talab qiladi. Bu jarayonda quyidagi mexanizmlar muhim rol o'ynaydi:

1. Ta'lim mazmuni va o'quv dasturlari:

- * Adabiyot va san'at: O'zbek va jahon adabiyotining insonparvarlik g'oyalari bilan sug'orilgan asarlarini (Navoiy, L.Tolstoy, Ch.Aytmatov va b.) o'rganish orqali o'quvchilar qahramonlarning kechinmalariga sherik bo'ladi, ularning altruistik xatti-harakatlarini tahlil qiladi.

* Tarix va ijtimoiy fanlar: Tarixiy shaxslarning fidoyiliklari, turli davrlardagi ijtimoiy muammolar va ularning yechimlari haqida bilimlar berish orqali yoshlarda ijtimoiy adolatga intilish va jamiyatga xizmat qilish motivini uyg'otadi.

* Etika va hayotiy ko'nikmalar: Maxsus kurslar doirasida empatiya, mas'uliyat, jamoaviy ishlash kabi kompetensiyalarni rivojlantirishga qaratilgan amaliy mashg'ulotlar o'tkazish.

2. Interfaol o'qitish metodlari va shakllari:

* Muammoli ta'lim (Problem-Based Learning - PBL): O'quvchilarga real hayotdagi muammoli vaziyatlarni (masalan, ekologik muammo, kambag'allik, ijtimoiy adolatsizlik) taqdim etish va ularni guruhlarda hal qilishga undash. Bu jarayon mustaqil tadqiqot, tahlil, yechim ishlab chiqish va hamkorlik ko'nikmalarini rivojlantiradi.

* Loyihaviy ta'lim (Project-Based Learning - PjBL): O'quvchilarning aniq ijtimoiy ahamiyatga molik loyihalar ustida ishlashi (masalan, mahallani obodonlashtirish, qariyalar uyi uchun tadbir tashkil etish, nogiron bolalar uchun yordam kompaniyasi).

* Rolli o'yinlar va simulyatsiyalar: O'quvchilarga turli ijtimoiy rollarni ijro etish orqali boshqalarning vaziyatini his qilish, ularning muammolarini tushunish va tegishli yechimlarni topishga o'rgatish.

* Keys-stadi (vaziyatli masalalar): Real yoki xayoliy ijtimoiy vaziyatlarni tahlil qilish, ulardagi axloqiy dilemmalarni muhokama qilish va optimal yechim topish.

* Hamkorlikda o'qitish (Collaborative learning): Kichik guruhlarda birgalikda ishlash, bir-biriga yordam berish, umumiy maqsadlarga erishish. Bu jarayon jamoaviy ruhni, muloqot va o'zaro yordam ko'nikmalarini mustahkamlaydi.

3. O'qituvchining roli va shaxsiy namunasi:

* O'qituvchi o'zining xulq-atvori, o'quvchilarga nisbatan empatiyasi, adolat, rahm-shafqat va yordamga shayligi bilan namuna bo'lishi kerak.

* Pedagog o'quvchilarni tinglashi, ularning muammolariga befarq bo'lmasligi va ularni qo'llab-quvvatlashi lozim.

* O'qituvchi tarbiyaviy suhbatlar, o'gitlar va hikmatli so'zlar orqali altruistik qadriyatlarni singdirishi mumkin.

4. Maktab muhiti va ijtimoiy-psixologik iqlim:

* Maktabda hurmat, adolat, bag'rikenglik va o'zaro qo'llab-quvvatlashga asoslangan muhitni yaratish.

* Bullying (tengdoshlar tomonidan zo'ravonlik), kamsitish va xudbinlikning har qanday ko'rinishiga qarshi kurashish, inklyuzivlik tamoyillarini joriy etish.

* O'quvchilarning o'zini xavfsiz his qilishi va o'z his-tuyg'ularini erkin ifoda eta olishi uchun sharoit yaratish.

5. Sinf dan tashqari ishlar va ijtimoiy loyihalar:

* Ko'ngillilik qabul qilish:** Murakkab vaziyatlarda axloqiy tamoyillarga asoslangan holda to'g'ri qarorlar qabul qila olish.

• **Tashabbuskorlik:** O'zgalarga yordam berish uchun mustaqil ravishda harakatni boshlash va uni amalga oshirishga intilish.

Bu kompetensiya yoshlar uchun quyidagi sabablarga ko'ra juda muhimdir:

• **Ijtimoiy moslashuv:** Jamiyatga faol integratsiyalashuv, tengdoshlar va kattalar bilan samarali muloqot o'rnatish.

• **Konfliktlarni hal qilish:** Ziddiyatli vaziyatlarda tushunish va kelishuvga erishish qobiliyati.

• **Shaxsiy rivojlanish:** Ma'naviy-axloqiy kamolot, o'z-o'zini anglash va qadriyatlar tizimini mustahkamlash.

• **Kelajak liderligi:** Jamiyat muammolarini hal etuvchi, jamoani birlashtiruvchi va ijobiy o'zgarishlarga undovchi yetakchilarni shakllantirish.

6. **Ota-onalar va jamoatchilik bilan hamkorlik:**

* Ota-onalar bilan muntazam ishlash, ularga farzandlarida altruistik fazilatlamini rivojlantirish bo'yicha tavsiyalar berish.

* Oilada mehr-oqibat, o'zaro yordam va jamoaviy qadriyatlarni targ'ib qilish.

* Mahalla va jamoat tashkilotlari bilan hamkorlikda ijtimoiy loyihalar tashkil etish.

3. Joriy etishdagi qiyinchiliklar va hal etish yo'llari

Yoshlarda o'zgalar manfaatini ustun qo'yish kompetensiyalarini rivojlantirishda quyidagi qiyinchiliklar yuzaga kelishi mumkin:

• **O'qituvchilarning tayyorgarligi:** O'qituvchilardan yangi metodlar va individual yondashuvlarni qo'llash bo'yicha maxsus ko'nikmalar talab etiladi.

• **O'quv dasturlarining moslashuvchanligi:** Ba'zan an'anaviy dasturlar altruistik fazilatlamini rivojlantirish uchun yetarli joy bermasligi mumkin.

• **O'quvchilarning xilma-xilligi:** Har bir o'quvchining shaxsiy xususiyatlari va ijtimoiy sharoitlari turlicha bo'lishi mumkin.

• **Baholash tizimi:** Bu kabi kompetensiyalarni an'anaviy baholash usullari bilan baholash qiyin.

Bu qiyinchiliklarni hal etish uchun o'qituvchilarni uzluksiz kasbiy rivojlantirish, o'quv dasturlariga moslashtirilgan modullar kiritish, moslashuvchan baholash mexanizmlarini (portfolio, loyiha bahosi, o'z-o'zini baholash) joriy etish va oila-maktab-mahalla hamkorligini kuchaytirish zarur.

Xulosa

Yoshlarda o'zgalar manfaatini ustun qo'yish kompetensiyalarini rivojlantirish zamonaviy ta'limning ustuvor vazifalaridan biridir. Bu kompetensiya ularga nafaqat akademik muvaffaqiyatga erishishda, balki ijtimoiy moslashuvda, axloqiy kamolotda va jamiyat hayotida faol ishtirok etishda yordam beradi. Ta'lim mazmunini boyitish, interfaol o'qitish metodlarini qo'llash, o'qituvchining shaxsiy namunasi, sog'lom

maktab muhitini yaratish va sinfdan tashqari ishlarni samarali tashkil etish orqali yosh avlodda bu muhim kompetensiyalarni shakllantirish mumkin. Bu esa o'z navbatida, o'zgalarga g'amxo'rlik qiluvchi, ijtimoiy faol, mas'uliyatli va insonparvar shaxslarni kamol toptirishga xizmat qiladi, natijada sog'lom va farovon jamiyat qurilishiga mustahkam zamin yaratadi.

Tavsiyalar:

1. Pedagogika oliygohlarida va malaka oshirish kurslarida o'qituvchilarga altruistik kompetensiyalarni rivojlantirish bo'yicha maxsus o'quv modullarini kiritish.
2. Umumta'lim maktablarida har chorakda kamida bir marta ijtimoiy ahamiyatga molik loyihalar (volontyorlik, xayriya tadbirlari) tashkil etish va o'quvchilarni ularga faol jalb qilish.
3. Dars jarayonlariga ko'proq interfaol metodlar (muammoli va loyihaviy ta'lim, rolli o'yinlar, keys-stadi)ni kiritish orqali o'quvchilarda empatiya va hamkorlik ko'nikmalarini rivojlantirish.
4. Maktab psixologik xizmatlari faoliyatini kuchaytirish, o'quvchilarga hissiy intellekt va ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirishda yordam berish.